

Dr. CSc., PhD NAGY Miklós Mihály

címzetes egyetemi docens

Nemzeti Közsolgálati Egyetem, *Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar, Budapest*

honorary associate professor

National University of Public Service, Faculty of Military Science and Officer Training, Budapest

nagyvazul@freemail.hu

A KÁRPÁT-MEDENCE NYUGATI-KAPUJA¹ – BURGENLAND – A MAGYAR HADTÖRTÉNELEMBEN

THE WESTERN GATE OF THE CARPATHIAN BASIN – BURGENLAND – IN HUNGARIAN MILITARY HISTORY

ABSTRACT

Burgenland is located at the western periphery of the Carpathian Basin, and is a province of Austria. It is an artificially created administrative district, not an organically developed historical landscape. However, this region played an important role in Hungarian military history. Its geographical significance in Hungarian military history can be explained by the fact that this region is the Western gateway of the Carpathian Basin. As such, it actually extends beyond the administrative district itself and includes certain areas of Northwestern Hungary as well. The western gateway has been a region with some of the highest landscape energy within the geographical framework of Hungarian military history, which explains its steady role in Hungarian military history in the Carpathian Basin. The western gateway is defined differently in military geography and in political geography, as its boundaries and extent depend on how advanced the contemporary military is and how the military utilizes the landscape. The western gate is a functional space, which is a perfect example for the constant change in the symbiotic relationship of military landscape and military decision-making. The present study provides a definition of the western gateway based on the geography of military history, describes the region's role during different historical periods, and provides evidence that this role is tightly linked to other regions of the Carpathian Basin with a high geographical value in military history.

Kulcsszavak: Burgenland, a Kárpát-medence nyugati kapuja, hadtörténeti földrajz

Keywords: Burgenland; the western gate of the Carpathian Basin; geography in military history

A Kárpát-medence nyugati peremvidéke, Burgenland – az Őrvidék – földrajzilag nehezen értelmezhető kategória. A mai leggyakoribb felfogás szerint nem más, mint Ausztria legkeletibb szövetségi tartománya, olyan közigazgatási területi egysége, amely az első világháborút követően került hazánk nyugati szomszédjához. Mesterségesen kialakított funkcionális politikai földrajzi tér, amely – hossz tengelyét tekintve – a magyar-osztrák államhatár mentén húzódik. Nyugati felén e tartományt a történelmi magyar határ választja el Ausztria többi szövetségi tartományától. Legfőbb földrajzi jellemzője, hogy egymástól nagymértékben eltérő tájakat foglal magába, és politikai földrajzi morfológiáját tekintve az északi és a déli végén elvékonyodó, hol keskenyebb, hol szélesebb határ menti sávot alkot, mintegy csücsökben végződik. Északi pontja a szlovák-osztrák határon fekvő Hainburg, míg a déli az osztrák–szlovén államhatárnál található Neuhaus am Klausenbach (Vasdob-

ra). A két végpont közötti légvonalban mért távolság 160–170 km, és e tartomány területsávjának szélessége az 50 km-től az Ágfalva és Mattersburg (Nagymarton) közötti 6–8 km-ig váltakozik.² Az eltérő jellegű tájak, a szövetségi tartomány geográfiailag szinte abnormis alakja, az egy közigazgatási egységgé összefogott, ám egymástól kis földrajzi távolságokra fekvő geográfiai centrális térségek, valamint perifériák mintegy előre jelzik, hogy Burgenlandot sokkal inkább a politikai akarat, mint sem a szerves történelmi térfejlődés hozta létre. Burgenland földrajzi jelentőségét a magyar hadtörténelemben csak akkor lehet értelmeznünk, amennyiben a Kárpát-medence itt elhelyezkedő Nyugati-kapuját hangsúlyozzuk. Ez a kijáró jóval túlnyúlik Burgenland keleti és nyugati közigazgatási határán, és magába foglalja a magyar Kisalföld egyes részeit is. A Kárpát-medence Nyugati-kapuja a magyar hadtörténelem földrajzi keretének legmagasabb katonaföldrajzi tájenergiájú vidékei közé tartozik. Ez indokolja állandó szerepét a Kárpát-medencei magyar hadtörténelemben.

1. Burgenland és a Nyugati-kapu

Burgenland fogalmi meghatározása az első világháborút lezáró békeszerződésekhez kötődik, és annak a politikai folyamatnak az eredménye, amelyben a történelmi Magyarország, valamint az Osztrák–Magyar Monarchia államtere fragmentálódott. Mesterségesen kitalált földrajzi név, amelyhez hasonlók mintegy évszázaddal ezelőtt egy rövid ideig használatban voltak.³ A névadás politikai motivációit a kérdéskört feldolgozó Schwartz Elemér az alábbi – a keletkezése korára jellemző – módon fogalmazta meg: „...*Nyugatmagyarország, Westungarn, Deutschwestungarn, Burgenland egészen új nevek, egészen új fogalmak, s a területsáv, melyet e nevekkkel jelzünk, még akkor sem volt önálló független terület, mikor Rugiládnak hívták (V. sz.), vagy mikor Ostmark volt (VIII. sz.) a neve, vagy mikor Henzonianak (XIII–XIV. sz.?) mondták, hanem egy nagyobb politikai egységnek része. Az új nevek a világháború után keletkeztek, mikor az Egyesült Államok elnöke a nemzetiségi kérdést homloktérbe állította s az önrendelkezési jogot a hovatartozandóság egyedüli zsinórmértékének jelentette ki. A wilsoni szó tűzként hatott a nemzetiségekre, s a nemzetiségi agitátorok hangos szóval hirdetik felfogásuk igazát a nemzetiségi követelések jogosultságát illetőleg. Ennek az irányzatnak első, irodalmi megnyilatkozása volt Amon Károly Vierburgenland c. röpirata, amely az 1918-iki összeomlás első napjaiban az önrendelkezési jog alapján Pozsony városának és környékének, továbbá Moson, Sopron és Vas megye németiségének önállósítását, autonómiáját követelte...*”⁴

Jóllehet a mai osztrák tartomány elnevezése formájában – Burgenland – már 1918-ban megjelenik egy osztrák költeményben, a névhasználat azonban több kifejezés között egészen 1920 őszéig nagymértékben ingadozik. A bizonytalanság oka leginkább a nemzetközi politikai változásokra vezethető vissza. Az első világháborút követően az egykori Osztrák–Magyar Monarchia utódállamai igyekeztek minél nagyobb államteret megszerezni, és ebbe a tendenciába illett bele, hogy az új államként megjelenő Ausztria Nyugat-Magyarország németek lakta peremterületeire igényt tartott. A kezdeti Westungarn (Nyugat-Magyarország) nevet hamarosan felváltotta a Vierburgenland terminus technicus. Ezt négy egykori magyar vár – Pressburg (Pozsony), Wieselburg (Moson), Ödenburg (Sopron), Eisenburg (Vasvár) – és megye összefoglalására alkalmazták. Közben feltűnt a magyarra szinte fordíthatatlan Heizenland és Pittnermark fogalom is. Amikor kiderült, hogy Pozsonyt és környékét Csehszlovákia kapta meg, akkor a Vierburgenlandból Dreiburgenland lett, amit végül az osztrák és a magyar politikai vezetés is Burgenlandnak nevez hivatalosan (1920).⁵

Burgenland mesterséges téreleme a hadtörténeti földrajz szempontjából önmagában nem vizsgálható, és ennek legfőbb oka, hogy a határkijelölésnél alapul vett néprajzi válasz-

tóvonalak nem esnek egybe a Kárpát-medence tájhatáraival. Az Alpok, a Kárpátok és a Dinári-hegyvidék által közrefogott medencék nyugati oldalán fekvő tájak az államhatár ausztriai oldalán folytatódnak. A magyar geográfia tájfelosztásai bizonyítják ezt. Burgenlandot csak politikai földrajzi értelemben lehet Ausztria két nyugati tartománya – Alsó-Ausztria és Stájerország – elővidékének tekinteni, de természetföldrajzi alapon nem. Miután Burgenland észak–déli irányban két markáns részre tagolható, egyfelől a Kisalfölddel szoros kapcsolatban lévő Bécsi-medencére, valamint a már említett Agfalvát és Nagymartont összekötő vonaltól délre fekvő, a mai Magyarország területére is átnyúló dombvidékre, így semmi esetre sem beszélhetünk egységes tájról.⁶ Burgenland Prinz Gyula tájfelosztásában a Muratáj és a Győri-medence nyugati peremvidékére esik, míg Kádár László tagolásában a Kisalföldön belüli peremvidékeket, illetve azok részeit foglalja magába: Moson, Fertő környéke, Sopron környéke, valamint Vas, a Lajta (hegység) és a Rozália.⁷ Mendöl Tibor és Bulla Béla felosztásában a Dunántúl, valamint a Kisalföld nyugati pereme fedi Burgenlandot.⁸ A fentiekből ered, hogy – a magyar tájakhoz való kapcsolódása, továbbá a Kárpát-medencén belül elfoglalt helyzetéből eredően – Burgenland esetében csak a történelmi Magyarország nyugati peremvidékének a magyar hadtörténelemben játszott szerepéről beszélhetünk. Amennyiben pontos földrajzi meghatározását kell nyújtanunk, akkor szűkebb értelemben a Kis-Kárpátok, a Lajta-hegység, a Rozália-hegység, a Kőszegi-hegység, a Németújvári-dombság, valamint a Szentgotthárd–Sárvár–Kapuvár–Nagyszombat-vonal közötti területet kell vizsgálnunk. Ez azonban önmagában még nem elég. A hadügy földrajzi determináltságából eredően feldolgozásunkban ki kell térnünk az egész Nyugati-nagymedencére is, mert a Kárpát-medence nyugati kijárata – egyben a hadak vonulásának fő útvonala – katonaföldrajzi értelemben, a Kisalföld jelentős részére kiterjed. Végetül arról sem feledkezhetünk meg, hogy ez a katonaföldrajzi értelemben vett terület – mintegy igazolandó a geográfiának azt az alaptételét, hogy ami összetartozik, az előbb-utóbb össze is fog tartozni – nagy vonalaiban megegyezik az 1998-ban létrejött Nyugatpannoniai Eurorégióval. Az utóbbi Burgenland szövetségi tartomány, Győr-Moson-Sopron, valamint Vas és Zala megye területeire terjed ki.⁹

Az általunk vizsgált térségnek – a Kárpát-medence nyugati peremvidékének – a magyar hadtörténelemben elfoglalt helyét a természetföldrajzi tényezők – legfőképpen az orográfiai és a hidrográfiai viszonyok – határozzák meg. A Kárpát-medencét teljes egészében nem kitöltő, mindenkor magyar államtérnek olyan erős stabilitást biztosított a hegyvidéki keret, hogy míg az attól északra és nyugatra elhelyezkedő politikai földrajzi képletek állandó kelet felé tartó mozgásban, terjeszkedésben voltak, addig az ilyen jellegű elmozdulás a magyar állam történetében nem kimutatható,¹⁰ kevésbé jellemző. Prinz Gyula hangsúlyozza, hogy a Kárpát-medencének két jelentős kapuja van, délen és nyugaton. Mindemellett a magyar társadalomra kelet felől is érvényesült elsősorban nyelvi, és kevésbé kulturális hatás. Keleten, a Kárpátokon ugyan nem található markáns földrajzi kapu, de – Prinz számításai szerint – a mintegy 1500 km hosszú, a Kárpátok alkotta hegyíven 37,5 kilométerenként található viszonylag alacsonyan – 500–1000 m magasságon – fekvő átjáró.¹¹ Vagyis a Kárpátok egyáltalán nem jelent teljesen zárt, mintegy hermetikus válaszfalat: ezen át a hágók sűrű hálózata alkot bejárót. E három kapu közül a nyugati játszotta történelmünkben a legjelentősebb szerepet. Prinz Gyula szavaival éve: „...A Kárpátok nagyszerű ivete az élet áramlását észak-északkelet felől eltereli az országról s a Karszt, valamint az Alpok társaságában külső nyomástól eléggé védett oldalakat teremtett. Jelentékeny szerepet játszó állandó tényező a világgal való érintkezésnek szűk kapukra kényszerülése. A kapuk közül rangban első a hármás német kapu (Pozsony, Bruck, Sopron), aztán a belgrádi következik. E két főkaput összekötő nagy út Európa egyik fővonala, s ezáltal mindig nagy befolyással volt az ország életére. Az itáliai, a lengyel, az aldunai kapuk jelentősége

előbbi kettővel szemben aránytalanul csekély úgy gazdasági, mint politikai tekintetben. Kérdés marad az, hogy a történelmi sorsalakulás tette-e utóbbiakat másodrendűvé, vagy földrajzi tényezők hangolták-e erősebben a sorsalakulást? Tény az, hogy a két főkapun át csaknem megsemmisítő erővel és erős tartóssággal érkeztek az országra külső nyomások, a többi kapun át ellenben, ha koronként elemi erővel is, de csak gyors lefolyású rohamok alakjában jelentkeztek... ”¹²

E földrajzi kapuk jellegükből eredően eltérő módon hatottak a magyar társadalomra. A legjelentősebb geográfiai behatolás nyugatról történt, s e mellett szinte eltörpült a keleti orosz és a balkáni hatás.¹³ Az orosz erősen lefékezte maga a Kárpátok hegylánca, míg a délit a Balkán földrajzi, s főleg politikai földrajzi képlete. Miután e félszigetnek nem létezik nagy tájenergiájú súlypontja, centruma, s felszínét a természetföldrajzi széttagoltság jellemzi, így „...földrajzi alkatánál fogva sokkal kisebb nyomást fejt ki az országra, mint azt terjedelme, mondjuk a térképszemlélet sejtetné...”¹⁴ A Balkán felől a magyar hadtörténelemben igazán jelentős katonaföldrajzi hatást csak a török fejtett ki, ez azonban – első sorban – nem balkáni, hanem kisázsiai hatalom volt. A török hódoltság – politikai földrajzi értelemben – nem volt egyéb, mint e rohamosan növekedő kisázsiai birodalmi térnek betüremkedése a Kárpát-medencei államtérbe. A fentiekben elmondottakból ered, hogy a Kárpát-medencei magyar államtér nyugati és déli peremvidéke – bennük e két földrajzi kapu – földrajzi képlete között jelentős különbség mutatható ki.

Tanulmányunk témája szempontjából a déli és az északi határszél közös tulajdonsága, hogy mindkettőnek létezik determináns centrális, nagyon magas helyzeti energiájú pontja és ezeken a magyar történelemben és hadtörténelemben jelentős szerepet játszó városok, Pozsony és Belgrád ülnek. Ugyanakkor a két végvidék közötti jelentős különbség, hogy míg e két város fémjelezte földrajzi kapu azonos katonaföldrajzi funkciójú pont, addig a peremterületek zónáiban már igen jelentős eltérés figyelhető meg: a katonaföldrajzi periféria és centrum arányának és elkülönültségi fokának mértéke. Amennyiben a katonai geográfia léptékével és szemléletmódjával közelítünk hozzájuk, akkor egy-kettőre látható, hogy ebben az esetben katonaföldrajzilag ugyanolyan funkciójú zónákról beszélünk, ám ezek geográfiai képlete teljesen eltérő. A déli terület jellemzője, hogy annak centrum-térsége Belgrád és környéke, nem esik teljesen egybe a Duna itteni, viszonylag hosszú – az Almás-hegység, valamint a Szerb-érchegység közötti – áttörési vonalával a Kárpát-medencébe. Jóllehet a Vaskapu környékén, egészen Belgrádig (Nándorfehérvárig) húzódtak a jelentős végvárak – Szendrő, Galambóc, Szörényvár –, és ez egyben kijelölte a centrális térség egyik végét is, de az orográfiai és a hidrográfiai viszonyok miatt a Nándorfehérvártól nyugatra folytatódó zónán belül nem vonható éles választóvonal a katonaföldrajzi periféria és a központi térség között. A kora újkorban, amikor a Kárpát-medencei magyar állam egyik földrajzi oldalával dél felé fordult, a török veszély miatt felértékelődtek a Száva és a Duna déli mellékfolyói, azok hadakkal járható völgyei és a két folyótól délre elterülő vidékek. Az Isztambul környékéről a Kárpát-medencébe induló török hadak útvonala felértékelte a Moravát és annak völgyét.¹⁵ A török elleni védekezésül még a Luxemburgi Zsigmond korában kiépített első végvári rendszer, valamint a korábbi déli bánóságok fokozatos funkcióváltásával létrejött védelmi tér fontos végvárai a Száva déli mellékfolyóinak – Drina, Bosna, Verbász – völgyeiben voltak. Vagyis a Dinári-hegyvidék északi területein a Szávára nyíló hadakkal jól járható folyóvölgyek néztek Szlavóniára: a Dunához vivő síksági és dombvidéki térszínekre. Ezek együttes hatásaként a déli peremvidék esetében a katonaföldrajzi centrum – miként már említettük – fokozatosan váltott át a katonailag periférikus zónává. Amennyiben feltétlenül határt kellene vonnunk a periféria és a centrum között, akkor azt a Drina vonalában tudnánk kijelölni. A Kárpát-medencei Magyarországnak a Balkán-felé mindig is volt egy átmeneti zónája – ez már csak abból is ered, hogy a meden-

cecsoport külső kerete hatalmas sapkaként ül a félsziget tetején –, és hadtörténeti földrajzi szempontból a Délvidék a geopolitikai puffer funkcióját töltötte be évszázadokon át.¹⁶

Egészen más képet mutat a nyugati peremvidék, és az eltérésnek orográfiai és hidrográfiai okai vannak. A történelmi Magyarország hegykeretének nyugati részét az Alpok alkotja. Ez a nagyon markáns hegyvidék a Melk-Graz-Maribor alkotta, torz s-betűre emlékeztető vonaltól keletre dombvidékké szelődül, majd ezt a Kárpát-medencében és a Bécsi-medencében alföldi térszín váltja fel. Dolgozatunknak nem lehet feladata az Alpok – egyébként igen érdekfeszítő – hadtörténeti földrajzának bemutatása, azonban a tanulmányunk szempontjából fontos, ilyen vonatkozású tényezőjét nem hagyhatjuk figyelmen kívül. A Burgenland, avagy a nyugati peremvidék vizsgálata szempontjából kiemelendő, hogy az Alpokban az átjárók és hágók általános geográfiai iránya észak-dél, és a hágók, valamint a völgyek determinálták az itteni államterek történetét. Így lett Svájcból úgynevezett tipikus hágóállam, és hasonló természetföldrajzi okokra vezethető vissza Ausztria nyugati tartományainak – Vorarlberg, Tirol, Salzburg – kialakulása. Ezek az okok, még ha mérsékeltebben is, de tükröződnek az államtér egész fejlődésében.¹⁷

Ami nagyon szembeötlő különbség a déli határzónával szemben, az az Alpok tömbjének észak-déli irányú zártsága. Az Alpok belsejéből nem vezetnek a Nyugati-nagymedence alacsonyabb térszínei felé a hadak járására is alkalmas szélesebb folyóvölgyek. A Mura Leobent elhagyva délnek fordul és a Dráva síkságára visz ki. Katonaföldrajzi és főleg hadtörténeti földrajzi szempontból kevésbé fontos, miután az Alpok belsejét köti össze a nyugati magyar határvidék déli részével.¹⁸ A Kárpát-medencébe vezető másik jelentős vízfolyásunk a Rába, amely a Nyugati-nagymedencében az általunk vizsgált határtérség keleti választóvonalára is lehet, oly módon lép be a Kárpát-medencei Magyarországra, hogy nem jelent az Alpokból kivezető katonaföldrajzi irányt. Az ausztriai Stájerországban ered a Hochlantsch-csúcs közelében (ez Graz környéke); az Alpok keleti oldaláról indul, tehát nincs is honnan természetes hadi utat alkotnia a Kárpát-medence belseje felé. Az Alpok keleti, katonai szempontból jelentéktelen vízfolyásain túl a Duna jelentette évszázadokon át a hadseregek fő vonulási útját a Kárpát-medencébe és abból kifelé. Abban a térségben, ahol áthalad a Bécsi- és a Kárpát-medencét elválasztó, már említett alacsony hegységek (domb-ságok) között, ott alakult ki a Nyugati-kapu.

Összehasonlítva a déli határzóna funkcionális terével, lényeges katonaföldrajzi különbségeket láthatunk. Az előbbivel szemben itt, a nyugati oldalon hiányoznak a katonai szempontból fontos befelé vivő folyóvölgyek. Az itteni centrális térség nem elnyúló, legalábbis nem a határ hosszában elnyúló katonaföldrajzi képlet, hanem – miként majd látjuk – fektetett homokórára hasonlító alakzat. A homokóra nyaka a Dévényi-kapu (Porta Hungarica), míg a két öblös része a Bécsi-medence, valamint a Kisalföld. A nyugati határvidéknek centrális térsége ez a Nyugati-kapu. Ettől délre a katonaföldrajzi periféria helyezkedik el. Miután a Parndorfi-fennsík a Porta Hungaricán áthaladó hadakat a Duna partjára kényszeríti, ettől délre pedig, egészen Sopronig elnyúlóan a Fertő-tó álja útját a katonai tevékenységeknek, így a centrális térség déli határát a Soproni-kapu előterében lévő magas energiájú helyeket Kapuvár–Csorna–Győr összekötő vonal adja. Északi határa a Kisalföld síksági térszínének pereme. E centrális térség mind az északi, mind a déli oldalon keleti irányban egyre jobban összeszűkül, ahogyan a Dunántúli-középhegység felé haladunk. A homokóra keleti fele nem félgömbben, hanem – a Pápa–Szered-vonaltól keletre – háromszög csúcsban végződik. E csúcs végpontja a háromszög hossz tengelyét alkotó Duna partján fekvő, magas katonaföldrajzi helyi értékű pont, amely a hadtörténelem folyamán – a mindenkori hadügy méretbeli és eljárásbeli változásainak függvényében – változtathatta helyét: Győr, Komárom, továbbá Esztergom. A fentiekben elmondottakból ered, hogy a Kárpát-medence nyugati bejárója – mint centrális térség – mind keleti, mind nyugati irányban túlnyúlik a határ menti zónán.

A másik fontos eltérés a déli határvidékkel szemben, hogy nyugaton olyan katonaföldrajzi pufferről, mint ott évszázadokon át, itt nem beszélhetünk. Az ugyan a történelmi szakirodalomban rendre visszatérő közhely, hogy a török korban a királyi Magyarország torz félköríve – egészében véve – a Habsburg- és az Oszmán-birodalmi terek közötti geopolitikai ütközőzóna volt, ez azonban még nem jelenti, hogy katonaföldrajzi értelemben is ilyen széles, homogén kontaktzónát feltételezzünk a Kárpát-medence belsejében. Politikai földrajzi szempontból a Habsburgok magyarországi birtokai lehettek a birodalmi tér keleti periferiája és védelmi funkciójú tere (is). Katonaföldrajzi szempontból azonban megfontolandó a kérdés. A Habsburg-török államhatár valóban frontiert alkotott, ennek sajátos, Kárpát-medencei formája volt, de területi kiterjedése változott, és az összeütközés zónája a frontiernek csak egy eleme, maga a frontier pedig az államtér földrajzi periferiája volt. Tegyük hozzá: a magyar államtér pedig a Habsburg-birodalmi tér egyedi funkciójú része. Magyarország sajátos politikai földrajzi helyzetben volt a török korban, és ebből eredően különös határtértséggel rendelkezett, ami nagymértékben hozzájárult a kultúrtáj átalakulásához is.¹⁹

2. A Nyugati-kapu a magyar hadtörténelemben

A Nyugati-kapu a magyar történelemben katonai szerepén és a Kárpát-medence külpolitikai és gazdasági kapcsolatainak túlmutató funkciójú vidék. Ahogyan dolgozatunk előző fejezetében már szót ejtettünk róla, a medence-csoportban megtelepülő magyarságra három irányból érkezett kulturális hatás, s ezek közül a nyugati, a germán volt a legjelentősebb. A már említett Prinz Gyula megállapítása és összegzése ezt tartalmazza. Véleményünk szerint ennél azonban jóval többről van szó. Azt el kell ismernünk, hogy a német nyelvterület valóban – mintegy – betüremkedett a Nyugati-kapu térségébe, innen tovább is szóródott, de ez a germán hatás nem azonosítható és nem azonosítandó a magyar társadalom nyugati orientációjával. Az ilyen jellegű irányultság geográfiai jelölésére vezette be Ratzel az antropogeográfiába – a mai értelemben vett társadalomföldrajzba – a *határszél történeti értékét*.²⁰ A határvidék többnyire geográfiai periferiát is jelent, ez a Kárpát-medence esetében – a déli és a nyugati kijáró kivételével – nagy általánosságban így is van. A határszél történeti értékét az adja, hogy rajta keresztül milyen geográfiai kapcsolatrendszer érvényesülhet. Nyilvánvaló, hogy a földrajzi periferián keresztül ennek értéke nagyon csekély. Az olyan geográfiai képletek esetében azonban, mint a Nyugati-kapu, a határszél történeti értéke lehet nagyon magas is. Jóllehet a magyar társadalom a honfoglaláskor egy markáns hegykerettel koszorúzott medencecsoportban telepedett le, és földrajzi megtelepüléséből eredően – az államalapításkor – tulajdonképpen akár a keleti, akár a nyugati kultúrkörhöz csatlakozhatott volna, de miután a Kárpát-medence fő kapuja nyugat felé nyílik – egyéb tényezők mellett –, így a nyugati orientációt választotta. (Csak zárójelben jegyezhetjük meg, hogy a déli kapu geográfiai ereje is volt akkora, hogy az Árpád-korban valós politikai realitásként jelenhetett meg a keleti keresztény kultúrához való csatlakozás lehetősége.) Ettől kezdve a magyar társadalom történelmi és geográfiai arcával nyugat felé fordult – ez lett a hagyományos magyar kulturális és politikai orientáció –, amelynek legfontosabb kapcsolati térsége, áramlási tere a Nyugati-kapu volt és maradt. Miután – mondja Ratzel – egyáltalán nem kizárt, hogy egy-egy társadalomnak történelmi időszakonként két vagy akár több „*történeti oldala*” is legyen, sőt az egy oldal esetén az még vándorolhat is térben,²¹ így Magyarországnak is volt egy olyan periódusa, amikor két történeti oldala volt: a török kor. Ebben az időszakban egyik történelmi oldalával a Balkán, míg a másikkal Közép-Európa felé fordult a magyarság. A történelmi oldal – ahol Ratzel szerint a legfontosabb események zajlanak – azonban nem feltétlenül azonos a hagyományos, a szerves his-

tóriai fejlődés során kialakult és a társadalomban mélyen gyökerező főleg kulturális és mentális orientációval. A Nyugati-kapu léte miatt ez a magyarság esetében oly módon jelentkezett, hogy az volt a nyugati orientáció legfontosabb kapcsolódási térsége, ugyanakkor pedig olyan történelmi oldal, amely felé mindig figyelni kellett katonai és politikai téren is.

A magyar hadtörténelem szempontjából közelítve hozzá, a Nyugati-kapu geográfiai értékét a két végpontján, vagy azok közelében található települések elhelyezkedése a térben határozza meg. A kapu nyugati oldala Bécsre nyílik, míg a keleti Budára. Az előbbi földrajzi helyzete egyébként is magas energiájú pontra vall. A Duna a Keleti-Alpok északi lábainál halad a Kárpát-medence felé; jobb partján ennek fokozatosan emelkedő hegyei, míg bal partján a Mühlviertel, valamint a Waldviertel magasabb térszínei alkotják a folyó völgyét. Az itteni – az ausztriai Duna-völgy – két nagy medencét, a Bajor-medencét, valamint a Bécsi-medencét köti össze. A Duna-völgy nyugati kijáratában Passau, a keletiben Bécs városa található. Az utóbbi medencéje egyben a tőle északra elhelyezkedő Cseh-medencébe vezető Morva-folyó torkolatának is helyet ad. A Bécsi-medencének a Kárpát-medence felé eléggé széles kapuja van: a hadak számára is jól járható. Bécsnek ezek az elemek nyújtják azt a magas helyzeti energiáját, amely a történelem folyamán – a 16. század elejétől már egyértelműen – fokozott katonaföldrajzi tájenergiájú ponttá teszi. A közép-európai nagymedencék összekötő útjainak metszéspontjában fekszik, s amikor a Habsburg-birtokok a kontinens terében két része váltak, és megkezdődött a keleti részek kezdetben kevésbé tudatos birodalmi térré szerveződése, akkor Bécs – igazgatási központként – felemelkedett. Jellemző egyébként Bécs földrajzi helyzetére, hogy a Nyugati-kapu nyugati végpontja – pusztán katonai szempontból nézve – egybe esik a várossal. Amennyiben visszatérünk a már alkalmazott homokóra-hasonlathoz, akkor a Nyugati-kapu nyugati öblös része felöleli magát a várost is, hiszen a várost ölelő vidék domborzati viszonyai szinte tökéletes kört alkotva keretezik Bécsset. A katonaföldrajz alapján a mai osztrák fővárost egyébként abból a szempontból is a Nyugati-kapu részének tarthatjuk: Bécs birtokában lehet kijutni a Morva, valamint a Duna völgyébe. Vagyis katonai szempontból nemcsak Bécs mint birodalmi központ, ma pedig mint főváros értékes, hanem a két folyó völgyébe való kijutás lehetősége is.

A Nyugati-kapu és annak végpontjai szintén magas katonaföldrajzi értékű geográfiai tényezők. A török korban Győr már egyértelműen Bécs egyik elővárának számított.²² Előtte mintegy hatalmas félkört alkotva és elzárva a Duna folyását vagy a Dunántúli-középhegység átjáróit követő török erők útját, Nyitra, Érsekújvár, Komárom és Pápa erőssége sorakozott. A Nyugati-kapu keleti fele – miként már említettük – szabályos csöcsökké vékonyodik. Eltérően a nyugati felétől, itt a Dunántúli-középhegység átjárói nyílnak: Budához, valamint annak elővidékéhez vezetnek. Itt a legmagasabb katonaföldrajzi értékű pont nem közvetlenül a képzeletbeli homokóra legszélén található. A Nyugati-kapun keresztül a Kárpát-medence belseje felé haladva a seregek csak a legmagasabb helyi értékű pont, Buda megközelítési útjaira juthattak ki. Ahhoz, hogy a magyar fővárost – vagy a történelmi fővárosokat (Esztergom, Székesfehérvár, Buda) rejtő térséget – elérjék, még át kellett kelniük a Dunántúli-középhegység átjáróin vagy a Dunának a Visegrádi hegység és a Börzsöny közötti derékszögű kanyarulatán. Másként fogalmazva, a Nyugati-kapu csak a Nyugati-nagymedencébe enged bejárást, miközben a katonai centrális térség évszázadokon át a Központi-nagymedence északi felén helyezkedett el.

Visszatérve a Nyugati-kapu magas helyzeti energiájú pontjaihoz, még egy tényezőt szükséges kiemelni. Ez Pozsony és környéke. Pozsony földrajzi szempontból fontos kapuváros,²³ amely a török hódoltság korában egyben fővárosi funkcióiban is helyettesítette Budát. Amikor a közelmúltban exponáltuk Budapest hadtörténelmi földrajzának kérdését,²⁴ akkor igyekeztünk bizonyítani azt a történelmi földrajzi tézist, hogy nem önmagában

Buda (később Budapest) a fontos geográfiai tényező, hanem sokkal inkább az a központi térség, amely jelentős településeivel – Esztergom, Buda, Székesfehérvár – a történelmi Magyarország centruma volt. A török korban, amikor mind a három korábbi főváros oszmán kézre került, és a magyar államapparátus Pozsonyban összpontosult, akkor tulajdonképpen nem pusztán térségi helyváltoztatásról volt szó. Azzal, hogy Pozsony hosszú időre koronázó város lett, Nagyszombatban pedig jelentősen megerősödött a település kulturális funkciója, létrejött a Nyugati-kapun belül egy a korábbihoz hasonló centrális térség, még ha méretében, geográfiai jellegében, geográfiai védettségében és védhetőségében kisebb is lehetett, mint a korábbi. Az itt leírtakból az is következik, hogy – főleg a hódoltság korában – a Kárpát-medence térszerkezetének módosulása felértékelte a Nyugati-kapu területét. Egzakt módon nehezen meghatározható, hogy a magyar történelem folyamatában a Kárpát-medence mely régiója játszott meghatározó szerepet. Önmagában egy egész térség, ország rész tájenergiájának történelmi szempontú mérése módszertanilag még kidolgozatlan. Úgy véljük, hogy Csüllög Gábornak a középkori Magyarország aktivitási és áramlási erőtereivel kapcsolatos kutatásai előbbre vihetnek.²⁵ Az azonban már ma elmondható, hogy a budai központi régió, ez a *katonaföldrajzi* – Mendöl Tibor megfogalmazásában –, „*sűrített nagytáj*”²⁶ a legnagyobb földrajzi energiájú térség a Kárpát-medencében. Az ennél egy fokkal alacsonyabb értékű vidékek sorába illeszthető a Nyugati-kapu vidéke, amely a magyar hadtörténelem szinte minden itteni konfliktusában jelentős szerepet játszott.

A fentiekben leírtak könnyen kelthetik azt a téves következtetést, hogy a Nyugati-kaputól délre elhelyezkedő, a mai Burgenland területének jelentős részét magába foglaló katonaföldrajzi periféria teljesen elhanyagolható a magyar hadtörténelemben. Nem így van, mert egyes időszakokban e periféria is szerephez jutott. Jelenlegi hadtörténelmi ismereteink szerint egy rövid történelmi pillanatra e periféria déli része vált döntővé. 1532-ben a szultán vezette fő sereg Nándorfehérvár elérését követően nem a már említett, szokásos útvonalon – Nándorfehérvár, Buda, Esztergom, Győr, Pozsony – menetelt Bécs ostromára. Ekkor Eszéket elérve a Dráva völgyében haladt, majd északi irányba kanyarodva Körmen-den és Kanizsán keresztül érkezett Kőszeghez, ahol megállt. A szultáni elképzelés nyilván az lehetett, hogy a Duna Nándorfehérvár és Bécs közötti, szinte szabályos derékszögű háromszögének befogói helyett, inkább az átfogó mentén menetel Bécshez, vagy a Nyugati-kapuhoz. Ekkor a magyarországi hadszíntéren a már említett katonaföldrajzi perifériában fekvő Kőszeg lett egy időre a kulcspon-t. Természetesen nem az apró itteni erősség miatt, hanem abból az egyszerű katonaföldrajzi közhelyből kiindulva, hogy „...*az ország legjobb kulcsa többnyire maga az ellenséges hadsereg*...”²⁷ Miután ekkor a török főerők Kőszegnél, a Habsburg-csapatok pedig Bécs körül álltak, így a magyarországi hadszíntér kulcsa egy rövid időre Kőszeg, míg a birodalomé Bécs lett. A katonaföldrajzi periféria jellegét mutatja, hogy bármennyire is ebben akadt el vagy állt meg a török támadás, a sereg vonulásának iránya nem lehetett egyéb, mint a Nyugati-kapu. A katonaföldrajzi periféria a 20. századi magyar hadtörténelemben ismét előtérbe került, amennyiben a magyar társadalom önvédelmi reflexeként a nyugat-magyarországi területek elcsatolásával szemben itt jött létre 1921. október 4-én a kérész életű Lajtabánság. Ennek területe Felsőőr környékére korlátozódott. Földrajzi jelenségként nem volt egyéb, mint a katonaföldrajzi periféria ideiglenes fragmentálódása.²⁸

A periféria és a Nyugati-kapu elkülönülése, továbbá az utóbbi kiemelkedése a térből már a honfoglalást követően kimutatható. Amikor Fodor Ferenc 1936-ban publikálta fontos tanulmányát a Kárpát-medencei gyepekéről, akkor ahhoz nagyon beszédes térképvázlatot mellékel, *A magyar gyepek térképe*, címmel.²⁹ Amennyiben tüzetesen megnézzük e térképet, azt látjuk, hogy míg a Felvidéken és Erdélyben jól kimutathatóan egymás mögött sorakoznak a gyeplvonalak, közöttük pedig elszórva a feltehetően védelmi funkciójú tele-

pülések, addig a már említett déli és nyugati zónában ez egészen más képet mutat. Fodor hatalmas – nyelvtörténeti vonatkozásokat is mutató – tanulmányában nyugaton csak egyetlen gyeplínia tudott kimutatni (Pozsony–Kapunvár–Sárvár–Óriszentpéter). Feltűnő, hogy a Nyugati-kapuban – jóllehet itt az egyetlen gyeplínia szinte teljesen egybe esik a történelmi Magyarország későbbi határával – viszonylag kevés és szembeötlően szórt elhelyezkedésű a védelmi funkciójú települések rendje. A Fertő-tótól délre a megjelenített gyeplínia láthatóan az ilyen települések halmazának gerincvonala lehetett. Tőle keletre és nyugatra sűrű eloszlásban, nagyszámú védelmi funkciójú település található. Magunk ezt a sajátos textúrájú teret azzal magyarázzuk, hogy a korai Árpád-korban e periférián csak kisebb méretű, de gyakori német betörések ellen kellett védekezni. Emlékeztetünk a dolgozat előző oldalain már leírt jelenségre: az Alpok a Kárpát-medence felé zárt, jelentős, a nagyméretű hadak vonulására alkalmas folyóvölgyekkel nem rendelkezik. A német birodalmi seregek fő útvonala – már az ellátás miatt is – a Dunát követte.

A jelentős események a Nyugati-kapuban történtek. Az Árpád-kori magyar hadtörténelmet mintegy három évtizeddel ezelőtt összefoglaló Kristó Gyula önálló térképvázlaton jelenítette meg az általa feldolgozott időszak főbb katonai eseményeit a Kárpát-medencében.³⁰ Ezek egyenlőtlen eloszlást mutatnak, ugyanakkor kijelölik a legfontosabb térséget. Az események sűrűsödése a Dunántúl északi területeire esik, míg ettől északra, keletre és délre a határvidékek felé határozott a ritkulás. A magterület a Győr–Vasvár–Fehérvár–Buda–Esztergom torz ötszögére, a szűken vett Nyugati-kaputól keletre található. Amennyiben ezt a térképet összevetjük a már említett Csüllög Gábor által készített feldolgozással, akkor érdekes képlethez jutunk. Csüllög Gábor mintegy másfél évtizeddel ezelőtt egy tudományos konferencián tartott előadást a középkori magyarországi várak térbeli elhelyezkedéséről.³¹ Ebben sikerült kimutatnia, hogy a középkori Magyarországon a várak elhelyezkedése három zónára tagolódott. Létezett egy *hegyvidéki várak zóna*, egy *délvidéki várak zóna*, valamint egy konkrét zónához nem köthető, de az ország területének zömét kitevő térszín: a *zónákon kívüli várak*. Az utóbbiba esett a Nyugati-kapu zöme oly módon, hogy azt mind a határ, mind az ország belső területe felől a hegyvidéki várak zóna vette körül. A Csüllög Gábor által a Dunántúlon és a Kisalföldön található, zónákon kívüli várak területe a Dunától délre – meglátásunk szerint – egybe esik a Kristó-féle térképvázlaton ábrázolt események sűrűsödésének térségével. Feltételezésünk szerint – figyelembe véve a gyeplíniáról és a Nyugati-kapuról eddig elmondottakat – ennek hátterében a Nyugati-kapu fő funkciója állhat. A Nyugati-kapu látszólag kevésbé védett területén találjuk a jelentősebb várakat, amelyek mellett elhaladhat ugyan ostrom nélkül a nyugati támadó, de a belső területek nyers földrajzi viszonyain általában elakad. Ebben a tekintetben az itteni erősségek földrajzi funkciója nemcsak a katonai védelem lehetett: a Nyugati-kapuban inkább a ki- és a belépő határforgalom ellenőrzése. A tatárjárásig a várak inkább csak közigazgatási és gazdasági központokként funkcionáltak.

A magyar államalapítás korában, amikor egymást követik a német betörések, akkor azok – ha egyáltalán túljutnak a vékony gyeplínián – még a Nyugati-kapuban vagy nem messze azon túl elakadnak.³² A Nyugati-kapu és a nyugati peremvidék katonaföldrajzi képletének alapvonalai a török korban nem változtak. A sűrűsödések helyei és a ritkább textúrájú védelmi terek sem módosultak.³³ A védelem iránya lett más. Míg eddig nyugat felől kellett védeni az országot, most ez keleti irányra vált. De önmagában az a katonaföldrajzi képlet, hogy a nyugati átjáróban jóval kevesebb, de annál erősebb, jelentősebb végvár helyezkedett el, mit sem változott. Míg az apró végvárak övezete a frontier zónájában mindennapos kisebb betörések, portyázások megfékezésére szolgált, addig a Nyugati-kapu erősségei a török főerők mozgásának, támadásának elhárítását célozták. A Nyugati-kapu viszonylag gyér várhálózata egészen a 19. század közepéig meghatározó földrajzi állapot volt. Amikor Bécsben úgy döntenek 1809-ben,³⁴ hogy Komáromot a Habsburg-birodalom legjelentő-

sebb erődrendszerévé építik ki, azzal egyben pontot tesznek a történelem során folyamatosan változó Nyugati-kapu keleti végére is.

A Nyugati-kapuvál kapcsolatban eddig elmondottakhoz hozzá tartozik még egy katonaföldrajzi jelenség: kiterjedésének váltakozása. Dolgozatunk első fejezetében, ahol megpróbáltuk pontosan körülhatárolni a Nyugati-kaput, látható, hogy mennyire bizonytalanok körvonalai. Különösen érdekes ez annak tükrében, hogy egy bizonyos funkcionális térről van szó, és ezeknek az esetében a határvonalak meghatározása nem túl bonyolult feladat. A funkcionális terek megjelenítését az adott társadalmi tevékenység földrajzi, térbeli elterjedése determinálja. Ahol már egyáltalán nem jelenik meg a tevékenység, az jelenti a határ egy pontját, s kellő számú ilyen pont összekötésével meghatározható a funkcionális tér. Csakhogy a történeti földrajzban az ilyen térelemek kijelölése mégsem ennyire egyszerű, lévén hogy a funkcionális tevékenységek a história folyamán maguk is változnak, módosulhat térbeli méretük, morfológiájuk. Különösen így van ez a hadügy esetében, amely az elmúlt évszázadok folyamán mind minőségében, mind térbeliségében teljesen átalakult. Ami nem változott benne, az a földrajzi viszonyokhoz való kötöttsége, kölcsönös kapcsolata. A társadalom hadügyi struktúráját mindig meghatározzák a földrajzi viszonyok, miközben ez az intézmény jelentős antropogén tényezőként formálja a tájat. Ez a szimbiózis nagymértékben tükröződik a Nyugati-kapu esetében is. Méretét, földrajzi kiterjedését, vagyis azt hogy pontosan mit is tekintünk Nyugati-kapunak, alapvetően a vizsgált történelmi kor hadügye határozza meg. Az itt alkalmazható katonai erők mérete, mozgási lehetőségei adják a földrajzi elterjedés határát: a korról korra változó katonaföldrajzi keresztmetszetet. Így nem lepődhetünk meg azon, ha Nyugati-kapuként a Bécs és Esztergom vagy Komárom közötti Duna-szakasz eltérő hosszúságú darabját jelöljük meg. Ez azonban biztos és nem változik. A Kárpát-medencei államter nyugati oldalán mindig volt egy védelmi funkciójú peremvidék, s ez egy katonaföldrajzi perifériából, valamint egy jól járható földrajzi kapuból állt. Az utóbbin át szervesült a magyar társadalom Európa fejlettebb vidékeihez. S ha ilyen jellegű, de sokkal szélesebb kiterjedésű kapcsolódási zónát keresünk napjaink térképén, akkor azt Burgenlandban találjuk meg.

JEGYZETEK

1. Tanulmányunkban egy sajátos földrajzi kategóriával, a Kárpát-medence nyugatra néző kapujával foglalkozunk. Ezt funkcionális tájként fogjuk fel. A magyar történelemben betöltött szerepe miatt földrajzi névként kezeljük, és ezért a Nyugati-kapu írásmódot alkalmazzuk.
2. 1 : 2 000 000 méretarányú térképen – Papp-Váry Árpád (szerk.) (1992): Földrajzi világtalasz. Kartográfiai Vállalat. Budapest. 45. old. – gördülő távmérővel mért adat.
3. Az általunk vizsgált terület földrajzi etimológiájáról, és a Burgenland elnevezés kialakulásáról lásd: Schwartz Elemér (1927): A Burgenland név. Magyar Nyelv. 1927/78. szám. 484–487. old.
4. Schwartz (1927): 484. old.
5. Schwartz (1927): 485–486. old.
6. Tietze, Wolf (szerk.) (1968): Westermann Lexikon der Geographie I. Georg Westermann Verlag. Braunschweig. 577–578. old.
7. Kádár László (1941): A magyar nép tájszemlélete és Magyarország tájnevei. Országos Táj- és Népkutató Intézet. Budapest. Térképmelléklet.
8. Bulla Béla–Mendöl Tibor (1999): A Kárpát-medence földrajza. Lucidus Kiadó. Budapest. 179–229. old.
9. Enyedi György–Horváth Gyula (szerk.) (2002): Magyar tudománytár 2., Táj, település, régió. MTA Társadalomkutató Központ-Kossuth Kiadó. Budapest. 449–450. old.
10. E tétel megfogalmazója, Prinz Gyula az 1943-ban megjelent Hat világrész földrajza (Renaissance. Budapest.) című művében található az alábbi szövegrész: „...*A nyugati nyomás alatt végbemennő behorpadás és a keleti oldalon való kiterjedés elég szoros kapcsolatban látszik lenni a világhelyzettel, tehát földrajzi tényezőivel is. Történelmi tény, hogy ez a jelenség az utolsó évezred*

folyamán az európai szárazulat valamennyi államalakulatán feltűnik. Benne tehát szintén természetes folyamatot lehet látnunk. A keletre tolódást a legnagyobb mértékben a természetes határok nélküli életre kényszerült lengyel királyság mutatta, de ilyen volt a litván, az orosz, a porosz, a szász, s végül ilyen volt a Habsburg-monarchia területi átváltozása is. A magyar királyság ebben az általános európai dinamikában a legerősebb gyökerűnek mutatkozott. Legkevésbé mozdult. Lehetetlen ebben eltagadnunk a hegységi keret elhatározó befolyását...” (178. old.) Elfogadva Prinz Gyulának a fentiekben szó szerinti idézett megállapítását, ahhoz két észrevételt szükséges fűznünk. Egyfelől, hogy az államterek keleti irányú eltolódása a kontinens térszerkezetében nem azonos az államterek kialakulásának, kikristályosodásának folyamatával. A német birodalmi tér egységesülési folyamata keletről nyugatra valósult meg, miközben nyilván kimutatható a keleti eltolódás is. Másfelől, hogy egykori neves geográfusunk történeti és politikai földrajzi pontatlanságának, mintegy elhamarkodott véleményalkotásának tarthatjuk a keletre tolódó államterek között Oroszország feltüntetését. Úgy véljük, hogy az utóbbi esetben inkább a hatalmas, eurázsiai, zárt földrajzi keret fokozatos kitöltése keltheti a keletre tolódás látszatát. Az orosz államterületi terjeszkedése a 18. század eleje óta elsősorban nyugati irányban történt, vagyis: az államterület kialakulása – ellentétesen a némettel – keleti, míg terjeszkedése nyugati irányú volt.

11. Prinz Gyula (1938): Magyar földrajz III., Az államföldrajzi kép. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest. 353. old.
12. Prinz Gyula (1943): 174–176. old.
13. „...az ország világhelyzetére elhatározó az, hogy miképpen támaszkodik a német és az orosz az ország határfalához. Míg a lengyel megállt a határfalnál, addig a német, csakúgy, mint az orosz, hatalmas lépéssel átlépte azt. A német nyelvterület Moson-megye derekáig csaknem 50 km mély ék alakjában nyomult be a Nyugati-Kárpátok kapuiból a Kisalföld szívébe. Az orosz ellenben közel 250 km szélességben ugyan, de csak a Keleti-Beszkidék erdőségeiben foglalt helyet. A két térfoglalás minősége között is igen nagy különbség van, mert a német éken a nagy-német műveltségi nyelv teljesen uralkodik, ellenben az orosz lepényen a nagyorosz műveltségi nyelv csaknem teljesen ismeretlen és attól érintetlen. A határfalnak ez a két érintése, sőt átlépése elhatározóan befolyásolja az ország világhelyzetét...” Prinz Gyula (1943). 180. old.
14. Prinz Gyula (1943): 181. old.
15. Perjés Géza (1979): Mohács. Magvető Kiadó. Budapest. 328–329. old.
16. Nagy Miklós Mihály (2016b): A Balkán a magyar hadtörténelemben In. Kókai Sándor (szerk.): A változó világ XXI. századi kihívásai: tanulmánykötet prof. Dr. Hanusz Árpád egyetemi tanár 70. születésnapja tiszteletére. Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete. Nyíregyháza. 441–452. old., Uő. (2006): A Délvidék történeti földrajza: a Nyíregyházán 2006. november 17-én megtartott tudományos konferencia előadásai. Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszéke. Nyíregyháza. 161–177. old.
17. Kovács Zoltán (2010): Az Alpok országai. In. Tóth József (főszerk.): Világföldrajz. Akadémiai Kiadó. Budapest. 753–767. old.
18. A Muraköz védelme a 17. század közepén játszott némileg fontos szerepet, amikor a török hódítás mintegy mellékhadszíntereként a Habsburg-birodalom egyéb tartományainak előterében foglalt el funkcionális teret. Ennek térképét közli Perjés Géza (1965): Zrínyi Miklós és kora. Gondolat. Budapest. 13. vázlat. Feltűnő, hogy a Mura, a Duna, valamint a Habsburg-birodalom és a Magyar Királyság területén zömükben csak egészen apró, úgynevezett görék sorakoztak és jelentősebb – de még mindig kisméretű – végvárat alig találunk. Ezek pótlására építette Zrínyi Miklós Új-Zrínyivárat. Ennek elsősorban stratégiai szükségszerűségét lásd Perjés Géza (1965): 309–314. old. Perjés Géza téziseinek mintegy fél évszázaddal későbbi igazolását és tereptani, földrajzi argumentációját – a helyszíni kutatásokon túl – lásd Kelenik József (2012): Az elárult erőd: gondolatok Zrínyiről és Zrínyi-Újvár katonai szerepéről. In. Hausner Gábor–Padányi József (szerk.) (2012): Zrínyi-Újvár emlékezete. Argumentum. Budapest. 17–39. old.
19. Magyarország politikai földrajzi helyzetéről a török korban lásd: Nagy Miklós Mihály (2012): Bécs és Isztambul között (A Kárpát-medence politikai földrajzi helyzete a török hódoltság korában). In. Frisnyák Sándor–Kókai Sándor (szerk.): Tiszteletkötet Dr. Boros László főiskolai tanár 75. születésnapjára. Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete. Nyír-

- egyháza. 131–142. old. A török kori Kárpát-medencei frontier és határvidék – mint két eltérő jelentéstartalmú történelmi és geográfiai kategória – újabb feldolgozásaiból és a tájhasználat újabb szakirodalmából az alábbi művekre támaszkodtunk: Dávid Géza–Fodor Pál (2005): A Habsburg–magyar és az oszmán határvédelmi rendszerek Magyarországon. In. Hausner Gábor (szerk.): Az értelem bátorsága: tanulmányok Perjés Géza emlékére. Argumentum. Budapest. 151–159. old., Frisnyák Sándor–Csüllög Gábor–Tamás László (2017): A kultúrtájak magterületei és terjedési irányai a Kárpát-medencében. Történelmi Földrajzi Közlemények. 2017/3–4. szám. 62–75. old., Nagy Miklós Mihály (2016a): A hódoltsági határvidék kérdéséhez. Történelmi Földrajzi Közlemények. 2016/3–4. szám. 30–46. old.
20. Ratzel Frigyes (1887): A Föld és az ember: anthro-geographia vagy a földrajz történelmi alkalmazásának alapvonalai. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest. 153. old.
  21. Ratzel Frigyes (1887): uo.
  22. Veress D. Csaba (1993): A győri vár. Zrínyi Kiadó. Budapest. 32–37. old.
  23. Enyedi György–Horváth Gyula (szerk.) (2002): 134. old.
  24. Nagy Miklós Mihály (2015): Tézisek Budapest hadtörténelmi földrajzához. In. Kókai Sándor–Boros László (szerk.): Tiszteletkötet Dr. Gál András geográfus 60. születésnapjára. szerencsi Bocskai István Katolikus Gimnázium – Nyíregyházi Főiskola Turizmus- és Földrajztudományi Intézete. Nyíregyháza–Szerencs. 436–442. old.
  25. Csüllög Gábor (2007): A Tiszántúl a Kárpát-medence 10–17. századi regionális tagolódásában. Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója. Debrecen. 25–53. old.
  26. Nagy Miklós Mihály (2015): 436. old.
  27. Clausewitz, Carl von (1961–1962): A háborúról II. Zrínyi Kiadó. Budapest. 252. old.
  28. Zsiga Tibor (1989): Horthy ellen, a királyért. Gondolat Kiadó. Budapest. 129–137. old.
  29. Fodor Ferenc (1936): Adatok a magyar gyepük földrajzához. Hadtörténelmi Közlemények. 1936/1–2. szám. 113–144. old. Az említett térképvázlat a 128–129. oldal között található.
  30. Kristó Gyula (1986): Az Árpád-kor háborúi. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest. 154. old. Az említett térképvázlat címe: Katonai események színhelyeinek térképe az Árpád-kori Magyarországon.
  31. Csüllög Gábor (2004): A várak földrajzi elhelyezkedésének sajátosságai Magyarország középkori településhálózatában. In. Frisnyák Sándor–Csihák György (szerk.): Gyepük, várak, erődítmények és egyéb honvédelmi létesítmények a Kárpát-medencében (895–1920): a Nyíregyházán 2004. november 26–27-én megtartott tudományos konferencia előadásai. Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszéke. Nyíregyháza–Zürich. 47–54. old.
  32. Borosy András (1984): Magyarország hadügye és háborúi a honfoglalástól az Árpád-ház kihalásáig. In. Liptai Ervin (főszerk.): Magyarország hadtörténete: két kötetben I. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest. 11–56. old.
  33. Ezt bizonyítja a török ellen sebtében létrehozott királyi várak, végvárak rendszere. Térképük megtalálható: Szántó Imre (1980): A végvári rendszer kiépítése és fénykora Magyarországon 1541–1593. Akadémiai Kiadó. Budapest. 34–35. old. között.
  34. Kecskés László (1984): Komárom az erődök városa. Klapka Alapítvány. Komárom. 162. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Borosy András (1984): Magyarország hadügye és háborúi a honfoglalástól az Árpád-ház kihalásáig. In. Liptai Ervin (főszerk.): Magyarország hadtörténete: két kötetben I. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest. 11–56. old.
- Bulla Béla–Mendöl Tibor (1999): A Kárpát-medence földrajza. Lucidus Kiadó. Budapest.
- Dávid Géza–Fodor Pál (2005): A Habsburg–magyar és az oszmán határvédelmi rendszerek Magyarországon. In. Hausner Gábor (szerk.): Az értelem bátorsága: tanulmányok Perjés Géza emlékére. Argumentum. Budapest. 151–159. old.
- Clausewitz, Carl von (1961–1962): A háborúról II. Zrínyi Kiadó. Budapest.
- Csüllög Gábor (2004): A várak földrajzi elhelyezkedésének sajátosságai Magyarország középkori településhálózatában. In. Frisnyák Sándor–Csihák György (szerk.): Gyepük, várak, erődítmé-

- nyek és egyéb honvédelmi létesítmények a Kárpát-medencében (895–1920): a Nyíregyházán 2004. november 26–27-én megtartott tudományos konferencia előadásai. Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszéke. Nyíregyháza–Zürich. 47–54. old.
- Csüllög Gábor (2007): A Tiszántúl a Kárpát-medence 10–17. századi regionális tagolódásában. Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója. Debrecen.
- Enyedi György–Horváth Gyula (szerk.) (2002): Magyar tudománytár 2., Táj, település, régió. MTA Társadalomkutató Központ-Kossuth Kiadó. Budapest.
- Fodor Ferenc (1936): Adatok a magyar gyepük földrajzához. Hadtörténelmi Közlemények. 1936/1–2. szám. 113–144. old.
- Frisnyák Sándor–Csüllög Gábor–Tamás László (2017): A kultúrtájak magterületei és terjedési irányai a Kárpát-medencében. Történeti Földrajzi Közlemények. 2017/3–4. szám. 62–75. old.
- Hausner Gábor–Padányi József (szerk.) (2012): Zrínyi-Újvár emlékezete. Argumentum. Budapest.
- Kádár László (1941): A magyar nép tájszemlélete és Magyarország tájnevei. Országos Táj- és Népkutató Intézet. Budapest.
- Kecskés László (1984): Komárom az erődök városa. Klapka Alapítvány. Komárom.
- Kovács Zoltán (2010): Az Alpok országai. In. Tóth József (főszerk.): Világföldrajz. Akadémiai Kiadó. Budapest. 753–767. old.
- Kristó Gyula (1986): Az Árpád-kor háborúi. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest.
- Nagy Miklós Mihály (2006): A Délvidék mint geopolitikai puffer. In. Kókai Sándor (szerk.): A Délvidék történeti földrajza: a Nyíregyházán 2006. november 17-én megtartott tudományos konferencia előadásai. Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszéke. Nyíregyháza. 161–177. old.
- Nagy Miklós Mihály (2012): Bécs és Isztambul között (A Kárpát-medence politikai földrajzi helyzete a török hódoltság korában. In. Frisnyák Sándor–Kókai Sándor (szerk.): Tiszteletkötet Dr. Boros László főiskolai tanár 75. születésnapjára. Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete. Nyíregyháza. 131–142. old.
- Nagy Miklós Mihály (2015): Tézisek Budapest hadtörténeti földrajzához. In. Kókai Sándor–Boros László (szerk.): Tiszteletkötet Dr. Gál András geográfus 60. születésnapjára. szerencsi Bocskai István Katolikus Gimnázium – Nyíregyházi Főiskola Turizmus- és Földrajztudományi Intézete. Nyíregyháza–Szerencs. 435–448. old.
- Nagy Miklós Mihály (2016a): A hódoltsági határvidék kérdéséhez. Történeti Földrajzi Közlemények. 2016/3–4. szám. 30–46. old.
- Nagy Miklós Mihály (2016b): A Balkán a magyar hadtörténelemben In. Kókai Sándor (szerk.): A változó világ XXI. századi kihívásai: tanulmánykötet prof. Dr. Hanusz Árpád egyetemi tanár 70. születésnapja tiszteletére. Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete. Nyíregyháza. 441–460. old.
- Perjés Géza (1965): Zrínyi Miklós és kora. Gondolat. Budapest.
- Perjés Géza (1979): Mohács. Magvető Kiadó. Budapest.
- Prinz Gyula (1936): Magyar földrajz I. : Magyarország tájrajza. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest.
- Prinz Gyula (1938): Magyar földrajz III., Az államföldrajzi kép. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest.
- Prinz Gyula (1943): Hat világrész földrajza. Renaissance Könyvkiadó Vállalat. Budapest.
- Ratzel Frigyes (1887): A Föld és az ember: anthro-po-geographia vagy a földrajz történeti alkalmazásának alapvonalai. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest.
- Schwartz Elemér (1927): A Burgenland név. Magyar Nyelv. 1927/7–8. szám. 484–487. old.
- Szántó Imre (1980): A végvári rendszer kiépítése és fénykora Magyarországon 1541–1593. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Tietze, Wolf (szerk.) (1968–1972): Westermann Lexikon der Geographie I–V. Georg Westermann Verlag. Braunschweig.
- Veress D. Csaba (1993): A győri vár. Zrínyi Kiadó. Budapest.
- Zsiga Tibor (1989): Horthy ellen, a királyért. Gondolat Kiadó. Budapest.